

PROBLÉM ĽUDSKÝCH PRÁV V BURŽOÁZNYCH REVOLÚCIÁCH 18. STOROČIA

PETER GREGUŠ, Katedra marxistickej filozofie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Buržoázni myslitelia sa pokúšajú dokazovať, že ľudské práva boli zaručené už v buržoáznych revolúciách 18. storočia. Videli sme to napríklad pri oslavách 200. výročia vzniku USA v r. 1976. Skúmanie otázky ľudských práv v buržoáznych revolúciách 18. stor. nestráca teda určitú aktuálnosť a má význam pre súčasný ideologický boj.

Buržoázna kritika feudálnej teórie božského pôvodu štátnej moci sa zakladala na teórii spoločenskej zmluvy. Myslitelia v 17. stor., najmä Hobbes, videli v spoločenskej zmluve predovšetkým záruku občianskeho poriadku, likvidáciu anarchie, ktorá by vyplývala zo zrážok jednotlivých vôľ. U Hobbesa je štátna moc, ktorá vzniká na základe spoločenskej zmluvy, anachronicky povedané, totalitná, prenášanie práva z individua na štát je zároveň dobrovoľným vzdaním sa akéhokoľvek usudzovania o dobre a zle, o spravodlivosti. Štát vyžaduje nielen vonkajškové podrobenie sa (vzbura, odopretie poslušnosti sú podľa Hobbesa najstrašnejšími zločinmi), ale vylučuje aj vnútorný nesúhlas individua. Na základe niektorých skúseností zo 17. stor. Hobbesa viac desila možnosť anarchie ako nebezpečenstvo zneužitia absolutistickej moci štátu.

Teórie spoločenskej zmluvy majú v 18. stor. už iné zameranie. Situácia je odlišná, buržoázni filozofi stoja voči kríze absolutistických monarchií, ktorú sprevádzali krízové javy v ekonomike. Hobbesove názory sú ostro kritizované. Táto kritika má samozrejme viacero variantov: Montesquieu sa líši od Voltaira, Voltaire sa líši od Rousseaua. Spoločným argumentom je však téza, že ničím neobmedzená moc sa vlastne rovná bezpráviu, právo sa odlišuje od štátnych inštitúcií a konštatuje sa napätie medzi nimi. Hľadá sa systém záruk a protiváh, má to byť predovšetkým oddelenie výkonnej a zákonodarnej moci (primát zákonodarnej moci nad výkonnou) a nezávislosť súdov.

Problém ľudských práv bol v 18. storočí ideologickým zdôvodnením buržoáznych revolúcií v Amerike a Francúzsku. Narážame tu však na paradox. Americká buržoázna revolúcia sa zdôvodňuje tak, akoby šlo o obranu ľudských práv Američanov proti britskej absolutistickej monarchii (hoci Veľká Británia v skutočnosti absolutistickou monarchiou už nebola), no zároveň sa zdôrazňuje kontinuita s anglickým právom. Nemusíme tu hovoriť o skutočných príčinách americkej revolúcie (obrana hospodárskych záujmov americkej buržoázie atď.), tento problém má iné zaujímavé stránky. Konzervatívne vrstvy americkej buržoázie (ich reprezentantom bol napríklad Hamilton) zdôrazňovali kontinuitu amerických inštitúcií s britskými, systému USA s koloniálnym systémom (obdobie pred vznikom USA), kým Jefferson alebo Paine zdôrazňovali, že v Amerike išlo o revolúciu.

V prvej etape americkej revolúcie dochádza k vydávaniu rôznych deklarácií ľudských práv. Najzaujímavejšia je deklarácia Virginie z júna 1776. Tento dokument má 16 článkov: „1. Všetci ľudia sú od prírody rovnako slobodní a nezávislí a majú určité prirodzené práva, ktorých, ujednávajúc akúkoľvek zmluvu o utvorení spoločnosti, nemôžu sa žiadnym spôsobom vzdať na ujmu svojho potomstva. Sú to práva na život, slobodu, bezpečnosť, vlastníctvo a šťastie. 2. Národ je zvrchovaným držiteľom všetkej moci. Osoby, ktoré disponujú vládnuou mocou vo všetkých jej formách, sú zmocnenci a sluhovia národa a vždy môžu byť národom volaní k zodpovednosti. 3. Vláda má pôsobiť iba pre všeobecné dobro, najlepšou jej formou je tá, ktorá spoľahlivo zaručuje šťastie a bezpečnosť národa a ktorá poskytuje najviac záruk proti zlej správe, pričom väčšina národa má nepochybné, neodňateľné a nesporné právo reformovať, meniť, ba aj odvolať vládu, ktorá tomuto účelu nevyhovuje. 4. Žiaden človek a žiadna skupina osôb nemá právo na akékoľvek privilégiá alebo výsady okrem tých prípadov, ak ide o odmenu verejných zásluh. Pretože však zásluhy neprechádzajú na potomstvo, nemôžu naň prechádzať ani akékoľvek funkcie správne, súdne a zákonodarné. 5. Zákonodarná výkonná a súdna moc majú byť oddelené, aby sa úradné orgány zdržiavali všetkých pokusov utiskovať národ, treba im zverovať moc iba na obmedzený čas. 6. Všetky voľby majú byť slobodné, všetky osoby, o ktorých sa možno nepochybné domnievať, že majú trvalé verejné záujmy a trvalé spojenie s obcou, majú mať hlasovacie právo. Nemôžu sa im ukladať dane, ani nemôžu byť zbavované ľubovoľnej časti majetku na verejné potreby bez ich súhlasu, ktorý dali osobne alebo prostredníctvom zvolených zástupcov. Rovnako tieto osoby nemôžu byť podrobené zákonom, ku ktorým spomenutým spôsobom nedali súhlas.“ V siedmom článku sa hovorí, že porušením práv národa je ľubovoľné nariadenie výkonnej moci, ktoré ruší alebo porušuje zákon. V článkoch 8—11 sa deklaruje nedotknuteľnosť osoby a obydlia, formálna správnosť pri súdnom procese. Za posvätné právo človeka sa vyhlasuje porotný súd zložený z dvanástich porotcov. Článok 12 hovorí: „Sloboda tlače je jedným z najdôležitejších základov politickej slobody, preto obmedzovanie slobody tlače treba považovať za akt tyranstva.“ Podľa článku 13 najlepšou oporou štátu je občianska milícia, preto je treba zaručiť právo občana nosiť zbraň. Podľa článkov 14—15 je nevyhnutnou podmienkou slobody zachovávanie cnosti a zbožnosti. Posledný 16. článok deklaruje náboženskú slobodu. Takéto slávnostné deklarácie vyhlásili viaceré štáty, no spoločná Deklarácia nezávislosti, ktorú prijal americký Kongres 4. júla 1776, nemá v oblasti ľudských práv taký význam ako deklarácie jednotlivých štátov. O základných neodňateľných právach človeka sa tu hovorí iba pri motivovaní výčitiek britskému kráľovi, z ktorých sa prevažne skladá tento dokument. Ide v ňom predovšetkým o zdôvodnenie odtrhnutia amerických kolónií. V Kongrese sa od r. 1787 presadzujú zámožní poslanci konzervatívneho zmýšľania, ktorí boli najviac vydesení

vzburou zadĺžených farmárov v štáte Massachusetts. Preto ústava USA nezahrňala články o ľudských právach, okolo ktorých sa potom viedol ostrý boj. Častou americkej ústavy sa stávajú až vo forme jedného z dodatkov k ústave, avšak ľudské práva ďalej neboli zaručené nielen pre masu čiernych otrokov, ale z virginskej deklarácie vyplýva, že nemajetní občania boli zbavení okrem iných práv aj volebného práva.

Dňa 26. augusta 1789 Ústavodarné zhromaždenie Francúzska schvaľuje Deklaráciu ľudských a občianskych práv. Jej prvý článok hovorí, že ľudia sa rodia a ostávajú slobodní a rovnoprávni a že ich rozlišovanie sa musí zakladať na verejnom záujme, druhý, že prirodzenými a nescudziteľnými právami človeka sú sloboda, vlastníctvo, bezpečnosť a odpor voči útlaku, tretí, že zdrojom moci je ľud, štvrtý, že výkon prirodzených ľudských práv je obmedzený potrebou zabezpečiť iným ľuďom uplatňovanie tých istých práv, piaty, že čo zákon nezakazuje, je povolené a tiež nemožno vyžadovať zákonom nevyžadované, šiesty deklaruje rovnosť pred zákonom, siedmy vyhlasuje, že nik nemá byť obžalovaný, zatknutý alebo väznený, ak nejde o prípady, v ktorých to ustanovuje zákon, ale aj vtedy iba tým spôsobom, ako to predpisuje zákon, ôsmy hovorí, že zákon má určovať iba nevyhnutné tresty a nemá mať spätnú platnosť, deviaty obsahuje princíp presumpcie neviny, desiaty hovorí, že nik nemá byť obťažovaný pre svoje názory, a to ani pre náboženské názory za predpokladu, že nenarúša zákonom ustanovený verejný poriadok, jedenásty vyhlasuje, že každý občan môže slobodne hovoriť, písať a publikovať za predpokladu, že v prípadoch určených zákonom sa bude zodpovedať za zneužitie tejto slobody, dvanásty hovorí o nevyhnutnosti verejnej správy, trinásty zdôrazňuje, že na výdaje pre verejnú správu má prispievať podľa svojich schopností každý občan, štrnásty, že každý má právo priamo alebo nepriamo rozhodovať o daniach, pätnásty, že každá spoločnosť má právo požadovať od všetkých svojich zástupcov, aby jej skladali účty zo svojej činnosti, šestnásty deklaruje nutnosť ústavy, ktorá by zabezpečila rozdelenie moci a posledný hovorí: „Keďže právo na vlastníctvo je neporušiteľné a posvätné, nemá sa nikomu odobrať, ledaže si to vyžaduje zjavný a zákonne preukázaný verejný záujem a za predpokladu predchádzajúceho spravodlivého odškodnenia.“

Tieto práva vlastne zaručovala iba jakobínska ústava, tá však nikdy nevstúpila do platnosti. Ústava termidorskej kontrarevolúcie jednak poprela právo na odpor voči tyranskej vláde, jednak zbavila pracujúcich volebného práva a zaviedla systém nepriamych volieb. Jej ústredný článok znie: „Iba na zachovaní princípu vlastníctva spočíva obrábanie pôdy, všetka výroba, všetky pracovné prostriedky a celý spoločenský poriadok.“ Zaviesť také ľudské práva, ktoré zaručovala jakobínska ústava, chcelo Babeufovo sprisahanie „rovných“. Babeufovi však bolo jasné, že predpokladom zavedenia ľudských práv je obmedzenie súkromného vlastníctva, t. j. hlavného princípu buržoáznej spoločnosti.

Zaujímavý je postoj I. Kanta k Francúzskej revolúcii. Udalosti, kto-

ré sa vo Francúzsku odohrávali v rokoch 1789—1794, považoval Kant za tragédiu. Kládol si otázku, prečo Rousseauova filozofia práva, ktorá bola predsa ostrou kritikou Hobbesovej koncepcie štátu, pri svojej realizácii doviedla Francúzsko k obdobnému bezpráviu, nahradiac despotizmus kráľa despotizmom Výboru pre všeobecné blaho. V revolučných udalostiach rokov 1789—1794 videl Kant predovšetkým tragédiu právneho idealizmu, neprítomnosť presnej a formálnej koncepcie právneho ideálu. Zmätené, nejasné, sentimentálne názory prvého obdobia revolúcie musel nevyhnutne vystriedať prakticismus ďalšieho obdobia. Tieto Kantove názory mali veľký vplyv aj na Fichteho a Hegla. Hoci sa s nimi Marx a Engels vyrovnali vo *Svätej rodine*, nachádzame ich ešte aj u novokantovcov a pôsobia dodnes.

Môžeme povedať, že Kant síce dokázal geniálne pochopiť zmysel udalostí, no nemohol pochopiť ich podstatu. Kant jasne videl púhu deklarativnosť vyhlásení o ľudských právach. Hoci Rousseau kritizoval Hobbesa, neprekonal jeho antropológiu. Vidieť v človeku iba egoistickú prírodnú bytosť je hrubou chybou, hovorí Kant. Rozum nie je iba prostriedkom na získavanie výhod pre človeka, je aj jeho vnútorným zákonodarcom. Pravda, Kant dokázal iba nahradiť jednu abstraktnú koncepciu človeka inou abstrakciou, hoci jeho koncepcia bola z hľadiska ďalšieho vývoja filozofie perspektívnejšia.

Práva deklarované v buržoáznych revolúciách 18. stor. boli fakticky iba právami pre menšinu. Volebné právo obmedzoval majetkový cenzus, sloboda zhromažďovania neplatila pre odbory a podobne. Porotný systém v Anglicku a USA bol tiež výhodný iba pre majetných, zloženie porôt bolo tiež obmedzené majetkovým cenzom, čo znamenalo buržoázne zameranie súdov a Habeas corpus (možnosť byť prepustený na kauciu pred súdnym pojednávaním) bol tiež vymoženosťou iba pre majetných.

V 19. stor. sa boj o ľudské práva presúva do inej roviny. Veď už v 18. stor. najdôslednejším bojovníkom za ľudské práva bolo Babeufovo hnutie. Robotnícke hnutie potom musí viesť ostrý boj o všeobecné volebné právo, o právo organizovať sa do odborov a strán, o právo na štrajk, o základné sociálne zabezpečenie atď.

Deklarácie práv tiež zabudli na práva žien a práva národov a národností. Ženy museli bojovať nielen o volebné právo, ale aj o právo na vzdelanie, rovnako mzdu, ochranu materstva štátom atď. Hovorili sme, že americká revolúcia nevyriešila problém čiernych otrokov, čo viedlo neskôr k občianskej vojne. Dodnes sa v Anglicku nedoriedila írsky otázka, vo Francúzsku nemajú zabezpečené menšinové práva Bretónci, Alsasania, Provensalci. Náš národ videl, ako sa formálne proklamovaný liberalizmus v uhorskom štáte spájal s národnostným útlakom.

Buržoázna propaganda chce dokazovať, že ľudské práva boli zabezpečené už buržoáznyimi revolúciami v 18. storočí a že boli akýmsi darom buržoázie. V skutočnosti buržoázia nikdy nikomu žiadne práva nedarovala a boj o ne sa vedie dodnes.